

Докторант Йордан ПЕТРОВ

(ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”)

ДЕЙНОСТТА НА ДЖОРДЖ БЮКЯНАН В СОФИЯ (1904–1909 Г.)

Yordan PETROV, PhD Candidate

(“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo)

THE ACTIVITIES OF GEORGE BUCCANAN IN SOFIA (1904–1909)

The present paper throws light upon G. Buchanan’s work on the acknowledgement of Bulgarian sovereignty and some aspects of Britain’s policy on the reform action in Macedonia in so far as they are a basis for improvement of the Bulgarian-British dialogue regarding Ferdinand’s diplomatic attempts for early acknowledgement of the independence. The paper deals with the diplomat’s analyses of Bulgaria’s international position regarding not only Bulgaria’s relations with Russia and Austria-Hungary, but its contacts with the neighbouring Balkan states, the Ottoman Empire in particular. Buchanan left Bulgaria at the end of May 1909. Almost all political figures in Sofia were grateful to him for his invaluable contribution to the settlement of the Bulgarian-Turkish contradictions regarding the acknowledgement of the independence.

Key words: United Kingdom, Macedonian question, G Buchanan, Ottoman Empire, Bulgarian independence.

Близо 50 години Джордж Бюкянан изпълнява различни дипломатически мисии. Неговата кариера преминава през дипломатическите представителства на Обединеното кралство в Австро-Унгария, Германия, Княжество България, Русия и др. От особено значение за нас е, че най-важните назначения на дипломата са в България (1904–1909г.) и Русия (1910–1918). Той е лицето на английската дипломация в България и Русия по време на най-големите международни кризи предхождащи избухването на Първата световна война. Бюкянан наблюдава и дори сам участва в дипломатическата подготовка на войната. В продължение на 22 години той се намира във водовъртежа на сложните балкански и руско-английски отношения, като в края на кариерата си е непосредствен наблюдател първо на Февруарската, а после и на Октомврийската революции. Бюкянан е типичен представител на западноевропейската дипломация от края на XIX и началото на XX век. Той дори сам обича да се шегува, че се е родил дипломат, както други се раждат поети (Бюкенен 1991: 21–25). Неговата служба е високо ценена от английското правителство и е възнаграден с редица държавни отличия.

През 1920 г. Бюкянан издава в двутомно издание своите мемоари (Buchanan, G:). Около половината от спомените на автора са посветени на балканския въпрос и произтичащите от него международни усложнения. Тази част има голямо значение и за изясняване на произхода на Първата световна война. Авторът обрисова ярката картина на балканската действителност, но за съжаление Бюкянан не дава добра характеристика на развиващите се пред него събития. Той е типичен представител на английската дипломация в годините преди Голямата война. По отношение на работата му като дипломат можем да го характеризираме като бюрократ и опитен царедворец, гледащ на работата си изключително от позициите на Форин офис. Бюкянан е добър проводник на английската политика на Балканите, като в работата си се стреми да тушира различията в англо-българския диалог с цел да спечели добри позиции за Великобритания в България и по този начин и на Балканите. С настоящето съобщение си поставяме за цел да представим дейността на Джордж Бюкянан в София като дипломатически агент и генерален консул на Великобритания за България в периода 1904–1909 г.

Затова ще се опитаме да изясним главно работата на дипломата във връзка с признаването на суверенитета на България; някои страни от политиката на Великобритания по реформената акция в Македония – доколкото са основа за повишаване на българо-английския диалог по повод дипломатическите опити на Фердинанд за ранно признаване на Независимостта. Работата ще следи за анализите на дипломата по международното положение на България не само по отношение на връзките ѝ с Русия и Австро-Унгария, но и по отношение контактите със съседните балкански страни и най-вече Османската империя. Не са отбелязани преговорите на България с Великобритания за подновяване на търговското споразумение от 1904/5 г., въпреки важността им, защото възнамерявам да им обърна по-специално внимание в друга работа, свързана с Балканската политика на Англия. Настоящата работа е написана въз основа на чужди и български източници и литература – мемоари, непубликувани документи и пр.

Бюкянан получава назначението си в София при благоприятни обстоятелства. Политиката на Англия по въвеждането на реформените проекти в Македония печели доверието на българските политически кръгове (Пантев 1971: 10–14). Разбира се, инициативите на Великобритания по Македонския въпрос трябва да бъдат пречупвани през стратегията на Форин офис по Източния въпрос. Навлизането на германския капитал, а с това и германското влияние в Османската империя в края на деветнадесети и началото на двадесети век, както и сближаването на Австро-Унгария и Руската империя на основата на запазване на статуквото на Балканите предизвиква британското негодувание. Кабинетът в Лондон е на мнение, че австро-руското сближаване може да доведе до цялостно решение на Източния въпрос и подобно развитие на нещата може силно да накърни британските интереси на Острова в тази част на света. Въз основа на тези причини Правителството в Лондон става основен вдъхновител на Реформените проекти за европейските владения на Султана. В същото време

Англия си запазва правото да действа самостоятелно и да предлага нови предложения, които според британския посланик в Цариград биха могли да имат общоевропейски характер. Всъщност от този момент реформената акция, а по-същество идеята за християнин-губернатор на областта, стават главно съдържание на Британската политика не само на Балканите, но и по отношение на цялата Османска империя (Пантев 1971: 10–14).

В резултат на Британските инициативи и стремежите на София се стига до англо-българско сближение, един от изразите на които е откриване на българско дипломатическо агентство във Великобритания. С доклад от 17 ноември 1898 г. дипломатическият агент в Константинопол Марков предлага на министъра на външните работи Константин Стоилов да се открие българско дипломатическо агентство във Великобритания, като дипломатическият агент в Атина се акредитира в Лондон. България открива своето дипломатическо агентство в Лондон през 1903 г., като на 27 септември същата година е назначен първият български дипломатически агент във Великобритания – Димитър Цоков. След него този пост заема Димитър Станчов, който връчва акредитивните си писма през януари 1908 г. (Райчевски 2006: 1–10).

В същото време Бюкянан получава акредитивните си писма в края на 1903г. и пристига в София в началото на 1904г. При първата си официална среща с Бюкянан княз Фердинанд, в знак на своето благоволение изрича думите “радвам се да получа сина на своя баща, който е приятел на моя(баща)” (Бьукенен 1991: 61). Всъщност през 1904г. Великобритания изпитва недоверие към външнополитическата ориентация на Княжество България. Според Бюкянан пиковото сближение между Острова и България през 1903 г. е последвано от поразхлаждане на отношенията между двете страни благодарение на крайната русофилска политика подета от княз Фердинанд. Допълнителна сила на очертаващите се противоречия дава лошото състояние на личните взаимоотношения между Кобурга и крал Едуард VII, защото при новината за смъртта на кралица Виктория през 1901г., княз Фердинанд посетил британското представителство в София и пожелал да присъства на погребението като владетел на България, а не като младши член на Кобургската фамилия, както бил приет по време на празнуването на диамантения юбилей (Бьукенен 1991: 62).

По време на своя мандат в София Бюкянан неотклонно се придържа към мнението, че България е най-важният фактор на Балканите. Вследствие на новата ситуация, породена от поражението на Русия в Далечния Изток, дипломатът смята да провежда политика, която да запази София от прекомерното засилване на руското влияние винаги, когато е възможно. Тази позиция е съгласувана и с лорд Ленсдаун. Така по време на връчването на агремана, Бюкянан заявява, че Англия следи със симпатия и интерес моралния и материалния прогрес на Княжество България под управлението на княз Фердинанд и видимо доброто сътрудничество на княза с поверения му народ. Според Бюкянан координацията между двете правителства може да се подобри чрез подобряване на личните отношения между двамата монарси. Това е възможно, като се вземе предвид фактът, че Фердинанд сам направлява външната политика на България

и сам взема страната на тази сила, която гарантира по-добри придобивки по външно политическата програма на Княжеството.

Няколко дни преди Бюкянан да отпътува за назначението си в София, той има лична среща с крал Едуард, на която получава инструкции по отношение на поведението си към Фердинанд. Британският монарх предупреждава, че роднинските връзки не са достатъчни за добри отношения между двете държави. Нещо повече, ако князът не промени двойствената си позиция ще се окаже изправен пред заплахата да остане без британска подкрепа. Дипломатът решава да запази добрия тон като не предаде неофициалното съобщение на краля. По време на тържествения обед, даден в негова чест в Княжеския дворец в София, той предпочита да съчини топли думи по адрес на княза и България, които не показват отношението на английския крал. Фердинанд заявява по този повод, че отношенията между него и братовчед му все пак не са толкова лоши колкото е предполагал. Друг неприятен въпрос за Фердинанд е да разбере дали все още в Лондон го определят за вдъхновител на убийството на Стамболов. По този повод Бюкянан му споделя, че по време на диамантения юбилей на кралица Виктория лорд Солзбъри не е желал да приеме Кобурга, защото тогава в качеството си на министър-председател не обичал да води безполезни за неговите интереси разговори. Когато му заповядали да се срещне с Фердинанд той значително време се противил, докато недвусмислено му било заявено, че трябва да приеме тази среща. След проведения разговор с Фердинанд Солзбъри останал възхитен и заявил, че това е човек на място като добавил, че не би искал да е негов пръв министър (Бьукенен 1991: 63).

Назначението на Бюкянан е под знака на поредната военна активност на полуострова. Преди подписването на турско-българския договор от 1904 г. съществува силно военно напрежение на Балканите, атмосферата в София издава силни антитурски настроения. За Бюкянан е особено претеснително, че в широки кръгове на българското общество се коментира – един път да се стопи снегът и най-сетне ще избухне дългоочакваната българо-турска война. За радост на Лондон, българското правителство предпочита да се съсредоточи върху провеждането на обещаните реформи и се стреми да оказва сдържашо въздействие върху ръководителите на ВМОРО. За Бюкянан безпокойство будят и българо-румънските отношения. Монарсите на България и Румъния изпитват лична неприязън един към друг. Не е тайна, че Букурещ се надява и на териториални придобивки за сметка на България в Добруджа. От друга страна, правителството в София енергично се съпротивлява на румънизирването на българското население в Добруджа. Крал Карл се отнася с неприязън към българо-руското сближение, а Фердинанд смята румънците за играчки в ръцете на австро-немския блок, които изпълняват ролята на караул на Дунава. Румънският владетел държи за запазване на статуквото на Балканите, но заявява, че ако българската армия премине Родопите румънците ще заемат Силистра.

Несъмнено за дипломата най-голямо безпокойство създава руското влияние в България. Така по време на посещението на сръбския крал Петър, английският представител не присъства на официалния прием в чест на владетеля.

Разбира се, за англичаните не остава скрито, че по време на тържествената вечеря в двореца Фердинанд се отнасял необикновено внимателно с Бахметиев – руският представител в София. Бюкянан в личен разговор с Д. Цоков – български дипломатически агент в Лондон, изказва мнение, че ако Фердинанд продължи да се отнася с Бахметиев като към руски вицецрал на България той няма да срещне английското разбирателство. Българският двор не останал длъжен и отговорил подобаващо. По този начин невнимателното изказване на Бюкянан предизвикало напрежение в двустранните отношения. Английският представител разбрал, че нещата вървят към сериозен конфликт и използвал честването на рождения ден на крал Едуард, за да покани Фердинанд на официален обяд и да засвидетелства уважението си (Бьокенен 1991: 63).

През лятото на 1904 г. Фердинанд посещава в Мариенбад крал Едуард VII. Бюкянан не присъства на тази среща, но затова пък участва активно в подготовката на срещата между двамата монарси следващата година. През февруари – април 1905г. Фердинанд посещава Берлин, Лондон, Париж и Рим. Във Великобритания Фердинанд пристига на 21 февруари 1905 г. като слиза в Дувър, където е посрещнат от Бюкянан, Цоков – български дипломатически агент в Лондон и генерал-коменданта на Дувър. След обичайните почести князът отпътува за Лондон. Фердинанд е трябвало да остане няколко дни в столицата, предвиждат се срещи с лорд Ленсдаун и австрийския посланик. Във Франция тази визита не се възприема като обичайна размяна на любезности. Вестник „Тан“ заявява, че посещението на Фердинанд е с официален характер и има тайно политическо предназначение. Българската визита издава последователното желание на България да добие от Великобритания и Германия, а в по-далечен план и от Италия обезпечение за действия срещу Турция(БТА: 24 февр. 1905 г.).

Посещението на Фердинад оставя противоречиви впечатления в английския крал. Още преди да пристигне във Великобритания, Едуард препоръчва на Бюкянан да предаде на княза: “Посъветвайте го да дойде с по-малка свита, не отива на един незначителен княз толкова голяма свита (Бьокенен 1991: 65 и сл.)”

Едуард е против по-официалното посрещане на Фердинанд в Дувър. С големи затруднения Бюкянан получава разрешение да посрещне българската коронована особа и да подгови подробностите около посещението му. Усилията на английския представител са оценени от княза и на една от тържествените вечери той благодари за сърдечното посрещане. На следващия ден Бюкянан е награден със второстепенен орден, заради съвета му българският представител да получи орден за заслуги. Английската страна не остава доволна и Кобургът е принуден да изглади недоразумението като връчи ордена на Големия кръст на дипломата на Великобритания в София. Крал Едуард остава доволен от поведението на княза на България, но Фердинад се почувствал унижен и не разговарял с Бюкянан в продължение на половин година. Англичаните усещат, че резултатите от визитата не удовлетворяват България. Разговорите с Ленсдаун също не носят достатъчно удовлетворение на княза, като по неговото определение външният министър сякаш е бил едновременно пристегнат от всичките си копчета (БТА: 22 февр. 1905 г.).

За английската страна не остава в тайна, че визитите на княза в Австро-Унгария и Германия протичат с по-голям успех. Виена обещава подкрепа на България в замяна на разтрогване на политическия и икономически съюз със Сърбия. Вследствие на австрийския натиск българо-сръбският договор от 1905 г. е обезсилен. Така Сърбия остава без българския си съюзник в митническата си война срещу Австро-Унгария. В Лондон изпитват опасения и от опитите на Фердинанд да привлече Берлин за посредник на българските инициативи за Македония. Обвързването на България с Централните сили се обяснява и с руската дезангажираност по Източния въпрос. Русия по това време води яростни битки с японската армия, а англо-руското сътрудничество през 1905 г. е мираж. Англия с внимание наблюдава намаляването на руското влияние в България още от 1903 г. (Бьукенен 1991: 66).

Целта на българската визита в столиците на Великите сили от 1905 г. е многопосочна. От една страна, се търси подкрепа на българските искания в Македония, а от друга, се сондира възможността за скъсване на васалната зависимост на България от Османската империя (Тодорова 1960: 44). Официално никоя Велика сила не се ангажира с българската инициативи.

Опитите за обявяване на независимостта на България продължават и при английската реформена акция от 1907г. В чуждестранната преса е съобщено, че на 2 август 1907 г., ще бъде прокламирана независимостта на България. Към началото на 1907 г. Англия продължава с настоятелните си опити да промени статуквото на Балканите във вреда на Турция. В камарата на общините е повдигнат въпроса за свикване на международна конференция за разрешаване на Македонския въпрос (ЩА, а.ф. 176, оп. 4, а.е. 1142, л. 42), но английската активност е охладена от другите велики сили. Френското правителство, в разрез с обществените настроения, които били солидарни с английските инициативи, официално заявява, че то продължава да стои на принципа на териториалното статукво и суверенитет на султана (Дамянов 1985: 266). Английската активност на Балканите противоречи от край време на австрийските планове за Европейска Турция. През февруари 1907 г. Палавичини, смята, че борбата на интереси на Великите сили се измества към Южната част на Балканския полуостров, защото Англия готвела офанзива срещу Германия по цялата линия от Йемен до Албания (Мишев 2004: 182).

Българското правителство вижда в продължаващите английски инициативи на Балканите възможност да спечели придобивки в бъдещ план. Още преди английското предложение от 1907 г. за реформи в Македония. Фердинанд предприема сондаж в столиците на Великите сили. Английският посланик в София, Бюкянан, изключително трудно работи с Фердинанд и това се отразява на характеристиката която се изгражда за българския владетел във Форин офис. Според Лондон е много трудно да се проследи външната политика на княза, защото по правило, князът не провеждал определена линия на поведение. Монархът е опортюнист, ръководен от лични интереси. Политиката която провежда се характеризира като “люлееща” – заиграва се ту с една, ту с друга държава. Съюзниците на България се определят според това коя държава в момента е

най-изгоден партньор. Грей има за пример настойчивите усилия на Сърбия от 1907г. да поделат Македония на сфери на влияние. Белградската настойчивост изнервя Фердинанд и той се обръща към Австро-Унгария с искане да подкрепи евентуална българска военна операция от татък р. Тимок. Според Бюкянън тези действия:

„...са определени от нежеланието на Фердинанд да не би походът на българската армия към Белград да се прекрати както през 1885г. поради вмешателството на втория граф Кевенхюлер. Неговите запитвания бяха приети благосклонно; но когато опасността от война отмина, неговите мисли се обърнаха в друга посока. (Бюкенен 1991: 66).”

Форин офис има наблюдение върху дългите опити на княз Фердинанд да възстанови независимостта на България и желанието на владетеля да превърне Княжеството в Независимо Царство се приема като честолюбиво намерение. Недоволство предизвиква и титлата на Фердинанд “цар на българите”, която е изтъквана в подтекста на борбите за национално обединение като претенция да се обединят всички българи в политическия проект за Целокупна България (ЦДА, ф. 176, оп. 2, а.е. 18, л. 104; а.е.5, л. 319). Бюкянън информира Грей за намеренията на българския владетел да използва тържествата по случай двадесетата година от възшествието си на трона, за да провъзгласи независимостта. Сценарият, който се представя пред английския представител, включва свикване на Велико Народно Събрание във Велико Търново. Народните представители ще представят широкото единство на българския народ. След откриването на тържественото заседание на ВНС в знак на благодарност от нацията парламентът ще гласува предложение към княза да приеме царската корона. За англичаните този сценарий е характерен пример за княжеската склонност да стои на заден план и да предостави на друг да свърши подготвителната работа. След сондиране за настроеността сред великите сили Фердинанд разбрал, че моментът не е подходящ за такъв тържествен план. Бюкянън обобщава: „Негово царско височество, бидейки в това време зад граница публикува манифест, в който уверяваше българите, че е твърде зает с княжеските си дела по отношения на народа и не счита, че има време да се занимава с въпроси от формално естество, титулатура и личен характер (Бюкенен 1991: 68).”

През 1908г. британската дипломация подема нови инициативи за прокарване на реформи в македонските вилаети. Новият пакет от реформени инициативи за Македония на практика е блокирано от противодействието на Виена и Берлин като капак на усилията слага Младотурската революция. В този период Бюкянън поддържа добри отношения с българското правителство главно под влияние на новите реформени инициативи на Великобритания. Лятото на 1908 г. му поднася силно раздвижване на Балканите, но в края на август той получава ново дипломатическо назначение в Хага, Холандия. Избухването на Анексионната криза заставя неговите преки ръководители да го помолят да остане още няколко месеца в България. По време на кризата Бюкянън играе важна роля за формиране на благосклонно отношение към българската независимост. По време на кризата контактите на дипломата с Фердинанд се осъ-

шествяват посредством Началника на канцеларията на българския монарх. Още по време на инцидента Гешов английския представител в София, Дж. Бюкянън, алармира Грей, че българската армия превъзхожда турската (B.D.O.W, from Buchanan, 16 sept. 1908, v. V, № 266). Според него военното превъзходство на България може да има за резултат прокламиране на независимост. Ситуацията е усложнена от две други събития: конфискацията на Източните железници на 22-ри и бляскавият прием, даден в чест на Княз Фердинанд от Император Франц Йосиф по време на княжеската визита в Будапеща на 23 септември. Последното събитие се разбирало в Лондон като австрийска подкрепа за българското поведение срещу Турция.

За Великобритания през октомври 1908 г. е най-трудно да съгласува баланс на интересите със своите съюзници. Противоречията в Антантата са очевидни за Грей и това проличава от реакциите на посолствата на Англия в София и Константинопол. Бюкянън защитава непосредственото признаване на Българската независимост, за да отстрани възможността, зад защитата на София да застане Австро-Германския съюз: "Не е нито в наш интерес, нито в интерес на Турция, Младотурците да бъдат притиснати до стената. Балканите ще бъдат оставени във властта на пангерманците. Румъния е вече в Австрийска орбита и аз очаквам тя да подкрепи Княз Фердинанд в настоящия момент под въздействието на Виена. Ние не трябва да си позволим България да се присъедини към немската орбита (B.D.O.W, Buchanan to Hardinge, 14 oct. 1908, v. V, № 396)"

Лоутър – английският посланик в Цариград, имал по-различно мнение: „...най-сполучливият план да поощрим Турция е да повярва, че тя все още има поддръжката на Великобритания и че българският въпрос ще бъде уреден по малко по-приемлив за Портата начин (B.D.O.W, Lowther to Grey, 6 oct. 1908, v. V, № 313)."

След обявяването на Българската независимост, британският дипломатически корпус е разделен в позициите си за България и Турция. Бюкянън съветва от София да се поддържа равновесието на силите на Балканите, цел която обединява създателите на Антантата. Позицията на Лоутър е продиктувана от желанието да се съхрани привилегированността на Англия в Константинопол, обект на турската политика на Грей. В тази ситуация на Грей не му остава друг изход освен да печели време. Така още в началото на октомври 1908 г. Е. Грей нарежда на Бюкянън да заяви на българското правителство, че Англия не може да одобри обявената независимост на България, докато не бъде постигнато съгласие по този въпрос между силите подписали Берлинския договор (ЦДА, ф.176, а.е. 18, л. 34). На 8/21 октомври Бюкянън се среща с външния министър на България Ст. Паприков и настоява България да се съгласи да удовлетвори Турция с една компенсация за Източна Румелия. Той отправя въпрос към българския министър какви средства може да отдели България за една такава компенсация (Тодорова 1971: 381).

Поради силния сблъсък на интересите Форин офис още в самото начало на кризата се ориентира да посредничи между пряко засегнатите страни като предложи механизъм за финансово обезщетение. Османската империя затруд-

нява преговорите като повдига искане за прекомерно високо обезщетение от страна на България и въпросът за българската компенсация се оказва най-труден за Форин офис (Timothy 1999: 125–144). Объркването на Албиона се засилвало от реакциите на посланиците в София и Константинопол. Бюкянан се безпокоял, че Антантата ще загуби България, ако бъде заставена да плати тежка компенсация. Лоутър искал твърде големи отстъпки, за да се успокоят турците, а в това време Българските възможности според френските банкери се изчисляват на 100 млн. зл. франка. Британската дипломация е изправена пред тежка дилема. Предложението на Изволски, Русия да заплати финансовите компенсации вместо България разсейва тъмните облаци. По този начин се очертава възможността Портата да получи по-голямо обезщетение. На 18/31 януари Ед. Грей телеграфира на британските посланици да подкрепят предложението на Изволски. Два дни по-късно Бюкянан предава английското предложение (Годорова 1971: 393). Дипломатът е особено настойтелен и прави всичко възможно, за да убеди управляващите в България, че това е възможност която не трябва да се изпусне. Английският представител в София неуморно провежда политика на поддръжка на руското предложение като използва и гласуваното му доверие от Грей. Бюкянан убеждава българското правителство, че това е единственият изход от война и че ако България не приеме руското предложение отговорността за нарушаване на мира ще е българска. Разбира се английският натиск е подкрепен и от действията на Русия. Така Фердинанд под силен английски натиск приема предложението на Изволски. При това положение на 6/19 април 1909 г. в Цариград Ляпчев и Рифат паша подписват българо-турския протокол в присъствието на посланиците на Русия, Англия и Франция, които заявяват, че техните правителства ще признаят независимостта на България. Формалното признаване от страна на Великобритания става на 10/23 април.

Бюкянан напуска България в края на май 1909 г. Изказана му е благодарност от почти всички политически дейатели в София за неocenения му принос в разрешаването на българо-турските противоречия при признаване на Независимостта. Чрез дипломата са изказани благодарности и въобще на английската дипломация за примирителната позиция, която заема по време на Анексионната криза. По време на заминаването на Бюкянан българо-английските дипломатически отношения според него са повече от добри.

Мандата на Д. Бюкянан е съпровождан от изострянето на англо-немското съперничество на Балканите. Проявите на немското влияние могат да се открият в опитите на германския капитал да се установи в България чрез кредитни институции като Кредитна и Балканска банки, създадени от Дойче банк, Дисконтогезелшафт и Винербанкферайн. Великобритания се опитва да контрира инициативите на Берлин като ухажда българската дипломация чрез Македонския въпрос. Позициите на Лондон по Анексионната криза са пряко повлияни от опитите да бъде задоволени българската и турската страна в еднаква степен, което минава под формата на финансово компенсация за Османската империя, за да бъде запазена териториалната цялост на България.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. **Бюкенен, 1991:** Бюкенен, Д. Мемуары дипломата. М., Международные отношения, 1991.
2. БТА: **Бюлетин на БТА.**
3. **Дамянов, 1985:** Дамянов, С. България във френската политика 1878–1914. С., 1985г.
4. **Пантев, 1971:** Пантев, А. Англия и Реформената акция в Европейска Турция (1895–1903), Исторически преглед, 1971, № 6, с. 10–14.
5. **Райчевски, 2006:** Райчевски, Ст. 125 години дипломатически отношения България – Великобритания, <http://www.diplomatic-bg.com/c2/content/view/226/47/>
6. **Тодорова, 1960:** Тодорова, Цв. Обявяването на Независимостта на България през 1908г и политиката на Империалистическите сили. С., 1960.
7. **Тодорова, 1971:** Тодорова, Цв. Дипломатическа история на външните заеми на България 1888–1912 г. С., 1971.
8. **Мишев, 2004:** Мишев, Р. България във външната политика на Австро-Унгария 1898–1912 г. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2004.
9. ЦДА: Централен Държавен Архив.
10. V.D.O.W 1928: *British documents on the Origins of the War*, v. V.
11. **Buchanan, 1920:** Buchanan, G. My Mission to Russia and other diplomatic memories, L. 1920. I–II.
12. **Timothy, 1999:** Timothy, P. The British Imperial Century, 1815–1914. A World History Perspective. – Lanham, etc.: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999;

Дж. Бюкянн в кабинета си